

mgr Dariusz Falecki

Centralne Muzeum Pożarnictwa

Działalność Prowincjalnego Związku Straży Pożarnych Śląska w latach 1863–1939

Abstrakt

Historia pożarnictwa na Śląsku nie doczekała się do tej pory monografii lub opracowania w formie wydawnictwa naukowego. Bazę źródłową dla artykułu stanowi literatura w języku niemieckim oraz zasoby Archiwum Państwowego w Katowicach. Część materiałów źródłowych udostępniło autorowi Niemieckie Muzeum Pożarnictwa w Fuldzie. W obszernym wstępie przedstawiono wydarzenia z połowy XIX w., które miały wpływ na początki zorganizowanego pożarnictwa na Śląsku. Po dokonaniu ich analizy wyłania się obraz bardzo dobrze zorganizowanej ochrony przeciwpożarowej prowadzonej przez Prowincjalny Związek Straży Pożarnych Śląska. Wpływ na organizację śląskiego pożarnictwa miały ówczesne wydarzenia polityczne, czyli m.in. dojście do władzy w 1933 r. hitlerowców, co zostało uwzględnione w artykule przez autora. Wcześniej, bo w 1922 r., część wschodnia Górnego Śląska przypadła Polsce, czego – z uwagi na odmienność tematu – nie omówiono w artykule.

Słowa kluczowe: początki zorganizowanego pożarnictwa na Śląsku, stan ochrony przeciwpożarowej od drugiej połowy XIX w. do pierwszej tercji XX w. na Śląsku, czołowi działacze śląskiego pożarnictwa

Activities of the Provincial Fire Brigade Association of Silesia in 1863–1939

Abstract

The history of firefighting in Silesia has not received a monography or scientific publication yet. The database source for the article is literature in German and the resources of the State Archives in Katowice. Some of the source materials were made available to the author by the German Fire Brigade Museum in Fulda. The extensive introduction presents events from the mid-nineteenth century, which influenced the beginnings of organized firefighting in Silesia.

After analyzing the material, a picture of very well organized fire protection, conducted by the Provincial Association of Fire Brigades of Silesia, emerges. The discussed issues were influenced by the political events, ie the rise of the Nazis in 1933, which was included in the article by the author. Earlier, in 1922, the eastern part of Upper Silesia fell to Poland, which, due to the differences in the subject, was not discussed in the article.

Key words: the beginnings of organized firefighting in Silesia, the state of fire protection from the second half of the 19th century to the first third of the 20th century in Lower and Upper Silesia, leading activists of Silesian firefighting

Wprowadzenie

Początki zorganizowanego pożarnictwa przypadają w Europie na drugą połowę XIX w. W tym czasie Śląsk należał do Prus. Według Conrada Magirusa¹, najstarsza ochotnicza straż pożarna na niemieckim obszarze językowym powstała w Miśni w 1841 r., pod nazwą Ochotniczy Oddział Gaśniczo-Ratunkowy (Freiwilliges Lösch – und Rettungs-Corps). Podobne oddziały uformowały się w Genewie i Bazylei, oba w 1845 r.² W grupie najstarszych straży ochotniczych w Europie znajduje się Związek Ogniowo-Ratunkowy (Feuer-Rettungs-Verein), założony z inicjatywy śląskich działaczy pożarnictwa 10 października 1844 r. we Wrocławiu.

Niepoślednią rolę w rozwoju pożarnictwa na niemieckim obszarze językowym odegrały zakładane od połowy XIX w. Towarzystwa Gimnastyczne (Turnvereine). Twórcą i propagatorem ruchu gimnastycznego w Prusach był Friedrich Ludwig Jahn³. Ideą przyświecającą członkom tym związków było bezinteresowne zaangażowanie społeczne, w tym niesienie pomocy podczas pożarów. Pomysłodawcą wstępowania

-
- 1 Conrad Dietrich Magirus (1824–1895) był założycielem, w 1864 r., fabryki sprzętu pożarniczego w Ulm (obecnie Badenia-Wirtembergia).
  - 2 Magirus C. D.: *Das Feuerlöschwesen in allen seinen Theilen*, Selbsverlag des Verfassers, Ulm 1877, s. 58.
  - 3 Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852) upatrywał kształtowania się postaw obywatelskich i patriotyzmu młodzieży w ćwiczeniach fizycznych. Na tej drodze widział odzyskanie niepodległości przez Prusy zajęte przez Napoleona. W 1811 r. założył pierwsze boisko do ćwiczeń w dzielnicy Hasenheide w Berlinie. Pierwszy Związek Gimnastyczny powstał w 1814 r. w Hamburgu. Pierwszy Związek Gimnastyczny na Śląsku powstał z Zgorzelcu w 1847 r., następny we Wrocławiu w 1858 r. Więcej: [1, s. 20–22].

członków Towarzystw Gimnastycznych do ochotniczych straży pożarnych był Carl Metz, założyciel fabryki sprzętu gaśniczego w Heidelbergu (1842 r.)⁴ Pierwsza na świecie zorganizowana w ten sposób ochotnicza straż pożarna powstała w Durlach w 1846 r.⁵ Dwa lata później Carl Metz opublikował manifest, w którym zawarł główne tezy dotyczące przyszłości pożarnictwa. Według niego powinno się zakładać straże pożarne oparte na wysportowanych młodych mężczyznach. Oddziały należało wyposażać w odpowiedni sprzęt, a obowiązkiem członków winny być regularne ćwiczenia na wzór wojskowy.⁶

Od drugiej połowy lat 40. XIX w. w Prusach dał się zauważyć dynamiczny proces powstawania straży pożarnych zakładanych na bazie Związków Gimnastycznych. Najwięcej jednostek powstało w Badenii, Wirtembergii, Saksonii i Bawarii⁷.

Z inicjatywy Conrada Magirusa, 10 lipca 1853 r. do miejscowości Plochingen, zwołano zjazd delegatów istniejących straży pożarnych. Nadrzędnym celem było utworzenie ponadregionalnego związku, zrzeszającego jednostki funkcjonujące na niemieckim obszarze językowym. W ten sposób doszło do powstania Niemieckiego Związku Straży Pożarnych⁸. Na VI zjeździe, w 1862 r. w Augsburgu, środowisko działaczy pożarnictwa wnioskowało o tworzenie związków straży pożarnych na szczeblu prowincji i powiatów⁹.

1. Powstanie i działalność Prowincjalnego Związku Straży Pożarnych Śląska

W kontekście wspomnianych inicjatyw należy upatrywać założenie 19 lipca 1863 r. „Stowarzyszenia związków straży pożarnych i ratowniczych oraz gmin Śląska i Poznńskiego” we Wrocławiu, skupiającego straże pożarne z dwóch pruskich prowincji Śląska i Poznania¹⁰. Z chwilą powstania tegoż związku działały na pruskim Śląsku straże

4 Ewald G., *Die Geschichte der Feuerspritze bis 1945*, Motorbuch-Verlag, Stuttgart 1978, s. 88.

5 Metzger R., *150 Jahre Metz Feuerwehrrgeräte*, Concordia Verlag, Bühl 1992, s. 25.

6 Ibidem, s. 37.

7 Magirus C. D., *Das Feuerlöschwesen in...*, op. cit., s. 59.

8 Schamberger R., *Der Deutsche Feuerwehrverband [w:] Entstehung und Entwicklung der Feuerwehr-Verbände*, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Feuerwehr – und Brandschutzgeschichte im CTIF, Varaždin 2010, s. 19.

9 Magirus C. D., *Das Feuerlöschwesen in...*, op. cit., s. 62.

10 Hellmann J., *Festschrift zur Feier des 50jährigen Bestehens des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens in Schweidnitz im September 1913*, Neisse 1913, s. 1–2.

pożarne we Wrocławiu (1844), Zgorzelcu (1848), Legnicy (1852), Głubczycach (1854), Wschowej (1855), Bolesławcu (1856), Bolkowie (1856), Raciborzu (1858), Gliwicach i Głogówku (1860), Ząbkowicach Śląskich (1861), Opolu, Żaganiu, (1862), Zielonej Górze, Jeleniej Górze, Strzelcach Opolskich, Świdnicy, Oławie i Jaworze (1863), Mysłowicach, Strzegomiu i Środzie Śląskiej (1864)¹¹.

Działalność związkowa to regularne zjazdy i działająca w ramach związku Komisja Zarządcza. Pierwszym przewodniczącym związku został Rudolf Becker z Wrocławia¹². Działalność finansowano ze składek członkowskich. Na spotkaniach omawiano zagadnienia techniczne (np. znormalizowanie łączników i hydrantów, łączność a strażę), prezentowano statystyki, opiniowano zamierzenia. Imprezami towarzyszącymi były pokazy strażackie i wystawy sprzętu. Działacze czynili starania o współfinansowanie straży ze środków Towarzystw Ubezpieczeniowych ze Śląska i poznańskiego. W 1883 r. związek wstąpił do Pruskiego Krajowego Związku Straży Pożarnych¹³. W 1885 r. założono dla członków straży pożarnych Śląską Kasę Wypadkową¹⁴.

W 1894 r. straże pożarne z Wielkopolski odłączyły się i utworzyły własny związek. Od tej pory działacze ze Śląska przyjęli nazwę Prowincjalny Związek Straży Pożarnych Śląska (Provinzial Feuerwehrverband der Feuerwehren Schlesiens).

W 1896 r. wybrano na przewodniczącego związku, Johannes Hellmanna, który pełnił tę funkcję przez 24 lata. Do jego największych zasług należało stworzenie sieci związków powiatowych, oraz opublikowanie w 1892 r. „Normal-Übungs-Ordnung” (Regulaminu Ćwiczeń Strażackich dla Śląska). Za jego kadencji, w 1907 r., rozpoczęto wydawanie „Schlesische Feuerwehrzeitung” („Śląskiej Gazety Strażackiej”). Był on także autorem broszury pt. „Verbesserung des Feuerlöschwesens auf dem flachen Lande” („O poprawie pożarnictwa w krajach nizinnych”), wydanej w 1911 r. przez Pruski Związek Straży Pożarnych. Wcześniej, w 1908 r., wydał w Nysie „Schlesisches Feuerwehr-Liederbuch” („Śląski śpiewnik strażacki”)¹⁵. Dla upamiętnienia tego zasłużonego działacza, w 1920 r. ustanowiono medal im. J. Hellmanna, przyznawany przez związek zasłużonym członkom.

---

11 Körting G., *Oberschlesien, Erinnerungen an die Feuerwehr*, Deutsches Feuerwehrmuseum Fulda, sygn. 6147, k. 205 (praca w maszynopisie).

12 Hellmann J., *Festschrift zur Feier...*, op. cit., s. 8.

13 Ibidem, s. 14.

14 Ibidem, s. 56.

15 Hämel A., *Johannes, Joseph, Konrad Hellmann*, „Schlesische Feuerwehrzeitung” 1924, nr 19, s. 163–164.

Tabela 1. Śląskie pożarnictwo w ujęciu statystycznym do 1900 r.

Rok	Liczba jednostek	Członkowie aktywni	Członkowie wspierający	Członkowie honorowi	Sikawki ręczne	Požary	Wypadki
1880	62	3813	2068	136	156	244	8
1883	80	6087	3806	207	260	295	12
1886	100	7158	4585	215	297	440	25
1888	113	8472	5524	204	396	453	35
1890	192	19 348	8729	295	539	598	49
1892	228	19 582	9418	368	740	871	104
1894	309	17 062	11 545	368	851	1722	108
1896	307	15 518	10 839	558	873	2276	142
1898	286	13 679	10 050	411	761	1626	131
1900	380	17 887	15 431	706	1139	2958	179

Źródło: [6]

2. Struktura związku i podział wewnętrzny

Na przestrzeni kolejnych 35 lat działalności związku doszły w nim do głosu tendencje decentralistyczne. Do końca XIX stulecia powstało w jego strukturze aż 17 podzwiązków (Unterverbände). Największym był Podzwiązek Górnośląski, składający się z 68 straży pożarnych, po nim Podzwiązek Środkowy Śląsk (52). 28 grudnia 1898 r. ukażało się rozporządzenie ministerialne nakazujące tworzenie w Prusach pożarniczych struktur związkowych zgodnie z podziałem administracyjnym państwa. W związkach prowincjalnych należało tworzyć związki okręgowe i powiatowe¹⁶. W myśl rozporządzenia zarząd związku zaproponował w 1900 r. następujący podział na okręgi (Bezirke) i powiaty (Kreise):

¹⁶ Hellmann J., *Festschrift zur Feier...*, op. cit., s. 46.

- Okręg Legnica skupiał następujące związki powiatowe: 1. Legnica i Jawor, 2. Bolków, 3. Kamienna Góra, 4. Lwówek Śląski, 5. Jelenia Góra, 6. Bolesławiec, 7. Lubań, 8. Zgorzelec i Rothenburg (Łużyce), 9. Głogów, Kozuchów, Zielona Góra, 10. Hoyerswerda (Łużyce), 11. Żagań, 12. Lubin, 13. Złotoryja i Chojnów, 14 Świerzawa.
- Okręg Wrocław skupiał następujące związki powiatowe: 1. Oleśnica, Namysłów, Syców, Milicz, Trzebnica, 2. Brzeg, Oława, Wrocław, 3. Strzelin, Ziębice, 4. Ząbkowice Śląskie, Niemcza, 5. Kłodzko, 6. Bystrzyca Kłodzka, 7. Nowa Ruda, 8. Świdnica, Strzegom, 9. Dzierżoniów, 10. Wałbrzych, 11. Środa Śląska, Strzegom, 12. Wołów, Ścinawa, Góra Śląska.
- Okręg Opole skupiał następujące związki powiatowe: 1. Bytom, 2. Katowice, Pszczyzna, 3. Gliwice, Zabrze, Tarnowskie Góry, 4. Racibórz, Rybnik, 5. Koźle, 6. Głubczyce, 7. Prudnik, 8. Nysa, 9. Grodków, 10. Niemodlin, 11. Opole, Strzelce Opolskie, 12. Lubliniec, Olesno, Kluczbork.

Opisany podział zatwierdzono w 1900 r. na 25. jubileuszowym zjeździe w Legnicy. W ten sposób dokonana się zasadnicza reorganizacja związku. Według Johanna Hellmanna, podział związku na trzy okręgi sprawdził się. Taką opinię wyraził, mówiąc: „Mogę z satysfakcją stwierdzić, że zatwierdzona w Legnicy 12 sierpnia 1900 r. reorganizacja była jak najbardziej wskazana i sprawdza się merytorycznie. Do tej pory nie wpłynęły żadne skargi. Związki okręgowe i powiatowe wzmocniły się wewnętrznie i pozostaje kwestią czasu przyłączenie się do nich następnych związków, które z pewnością zauważyły, że nasze stowarzyszenie jest jednym z gwarantów pomyślności Prowincji Śląsk i jej mieszkańców”¹⁷.

Prowadzenie skutecznej ochrony przeciwpożarowej wymagało organizowania specjalistycznych szkoleń dla kadry dowódczej. W tym celu rozpoczęto organizację jednodniowych kursów. W latach 1902–1910 szkolenia takie odbyły się w: Oleśnicy, Lwówku Śląskim, Kłodzku, Brzegu, Ząbkowicach Śląskich, Zgorzelcu, Świdnicy, Wałbrzychu i Oławie¹⁸, Wąsoszu, Prudniku, Lublińcu, Opolu, Bytomiu, Tarnowskich Górach, Żaganiu, Rothenburgu (Górne Łużyce), Wołowie, Dusznikach Zdrój i Nowej Rudzie¹⁹. Od połowy lat 20. XX w. związek wydłużył kursy szkoleniowe do dwóch dni. Od 1929 r. czyniono starania o założenie szkoły pożarniczej.

17 AP-Katowice, Akta Miasta Chorzów, sygn. 426, *Bericht des Ausschusses des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens*, Neisse 1904, k. 56. Cytat w tłumaczeniu autora artykułu.

18 Ibidem, s. 57.

19 AP-Katowice, Akta Miasta Chorzów, sygn. 3014, *Bericht des Ausschusses des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens*, Neisse 1908, k. 17.

Tabela 2. Liczba straży pożarnych skupionych w Związku w latach 1902–1912

Lata	Okręg Wrocław	Okręg Legnica	Okręg Opole
1902–1904	141	177	199
1904–1906	brak danych	brak danych	brak danych
1906–1908	159	238	240
1908–1910	190	305	302
1910–1912	222	341	333

Źródło: Berichte des Ausschusses des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens für die Jahre 1902–1912, Neisse. (Sprawozdania Komisji Prowincjalnego Związku Straży Pożarnych Śląska za lata 1902–1912) [w:] AP-Katowice, Akta Miasta Chorzów, sygn. 426 i 3014.

Do 1920 r. funkcję przewodniczącego związku pełnili (w latach) 1863–1869 Rudolf Becker, (Wrocław), 1869–1872 Dittrich (Świdnica), 1872–1878 ponownie Rudolf Becker (Wrocław), 1878–1896 Robert Mende (Wrocław), 1896–1920 Johannes Hellmann (Nysa)²⁰.

W 1913 r. w Świdnicy odbył się jubileuszowy zjazd związkowy, na którym świętowano 50-lecie działalności. Było to ostateczne spotkanie działaczy przed wybuchem I wojny światowej. Postanowiono o założeniu Kasy Pośmiertnej dla członków oraz Kasy Zapomogowej dla poszkodowanych podczas akcji gaśniczych²¹. Ponadto utworzono, wzorem Berlina, specjalny fundusz na budowę strażackiego domu wypoczynkowego, zatwierdzono również nowy regulamin umundurowania²².

3. Działalność związkowa po zakończeniu I wojny światowej

Po zakończeniu wojny panowała w Niemczech katastrofalna sytuacja ekonomiczna i społeczna. Śląsk stał się areną podziałów narodowościowych. Część mieszkańców postawiono przed wyborem zostania obywatelami Niemiec, Polski lub Czechosłowacji²³.

20 Hämel E.: *Kurze Geschichte des Provinzial Feuerwehrverbandes*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1933, nr 13, s. 100.

21 AP-Katowice, Akta Miasta Chorzów, sygn. 3014, k. 70.

22 Ibidem, k. 81.

23 Czaplński M., *Śląsk od pierwszej po koniec drugiej wojny światowej (1918–1945)* [w:] *Historia Śląska*, M. Czaplński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 349.

W 1919 r. utworzono na niemieckim Śląsku dwie prowincje Dolny i Górny Śląsk²⁴, co miało na celu pozyskanie mieszkańców wschodnich i południowych powiatów Rejencji Opolskiej do optowania podczas plebiscytu za Niemcami.

Rozwój związku po zakończeniu I wojny światowej i wzrost prac administracyjnych dowiodły, że dalsza praca zarządu związku na zasadach wolontariatu i dobrowolności stała się niemożliwa. Johannes Hellmann oraz przedstawiciele Śląskiego Prowincjalnego Towarzystwa Ubezpieczeń od Ognia wyszli z inicjatywą utworzenia stałego Biura Związku, finansowanego z funduszy towarzystwa ubezpieczeniowego.

Tabela 3. Liczba ochotniczych straży pożarnych skupionych w Związku w latach 1920–1933

Lata	Okręg Wrocław	Okręg Legnica	Okręg Opole
1920–1922	417	461	227*
1923–1924	518	536	275
1925–1927	612	676	342
1928–1929	680	744	brak danych**
1930–1931	739	790	–
1932–1933	771	808	–

Źródło: [7]

* Spadek liczby jednostek w Okręgu Opole w porównaniu z latami 1910–1912 spowodowało przyłączenie wschodniej części Górnego Śląska do Polski w 1922 r.

** W 1928 r. powstał samodzielny Górnośląski Prowincjalny Związek Straży Pożarnych.

W 1928 r. odłączył się od związku głównego we Wrocławiu, Górnośląski Prowincjalny Związek Straży Pożarnych (Oberschlesischer Provinzial-Feuerwehrverband). Związek z Wrocławia przyjął określenie Niederschlesisch (Dolnośląski).

Utworzenie Górnośląskiego Prowincjalnego Związku Straży Pożarnych spotkało się z głębokim niezadowoleniem działaczy związkowych z Wrocławia. Przewodniczący Karl Voigt odniósł się do zaistniałych faktów 5 stycznia 1928 r. na zjeździe we Wrocławiu: „Moi drodzy koledzy! Decyzja związków powiatowych Prowincji Górny Śląsk, o której poinformował nas ich rzecznik, burmistrz Nysy dr Max Warbrunn,

24 Czapliński M., *Niemiecki Śląsk po podziale w Republice Weimarskiej. Prowincja górnośląska* [w:] *Historia Śląska*, M. Czapliński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 365.

zasmuciła mnie i wszystkich tu zebranych. Nie jest to miły prezent na 65. urodziny naszego stowarzyszenia. To już trzeci podział, który dotknął nas w 65-letniej historii związku. W 1894 r. odłączyły się straże z poznańskiego, w 1920 r. na mocy postanowień Traktatu Wersalskiego odłączyło się 159 straży pożarnych, które znalazły się na ternie Polski i Czechosłowacji, a dziś odłącza się od nas 355 jednostek z Górnego Śląska, w celu utworzenia własnej organizacji (...). Ja, jako przewodniczący starego związku, składam przysięgę w imieniu wszystkich straży pożarnych Prowincji Dolny Śląsk, że nigdy w potrzebie od was nie cofniemy naszej ręki braterstwa i przyjaźni (...). Wielkie są przed nami wspólne zadania w dziedzinie kultury na rzecz całego Śląska. Wykonamy je bez względu na polityczne granice prowincji. To, czego dokonali do tej pory dla Śląska: Hellmann, Färber, Müller, Tholuck, Mappes oraz inni, pozostanie dla nas na zawsze zapisane sercach (...)"²⁵.

W 1930 r. związek dolnośląski założył szkołę pożarniczą w Białym Kamieniu koło Wałbrzycha. Wykładowcami byli czołowi działacze związku. Rocznie szkolono ok. 150 strażaków²⁶. W 1934 r. rozpoczęto budowę nowej siedziby dla tej placówki w Wałbrzychu. W maju 1935 r. odbył się tam pierwszy siedmiodniowy kurs²⁷.

4. W nowej rzeczywistości politycznej

Z chwilą przejścia władzy w Niemczech przez hitlerowców w 1933 r. władze państwowe dążyły do konsolidacji i ujednoczenia struktur pożarniczych. Przejawem tendencji centralistycznych było najpierw połączenie – 1 kwietnia 1936 r. – obu biur związkowych, czyli dolno- i górnośląskiego w jedno, z siedzibą we Wrocławiu²⁸. W 1936 r. Dolnośląski Prowincjalny Związek Straży Pożarnych skupiał 63 584 członków, na podziale bojowym było łącznie 697 motopomp²⁹. Do 1938 r. funkcję przewodniczącego związku pełnili

---

25 *Verhandlungsniederschrift über die Sitzung anlässlich des ordentlichen Feuerwehrtages des Verbandes der Feuerwehren Schlesiens am 5 Januar 1928*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1928, nr 2, s. 15. Cytat w tłumaczeniu autora artykułu.

26 *Feuerwehrfachschule in Weißstein Kreis Waldenburg in Schlesien*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1929, nr 21, s. 1–2.

27 *Bekanntmachungen und Mitteilungen*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1935, nr 3, s. 3.

28 *Mitgliederversammlung der Provinzial-Feuerwehrverbände*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1936, nr 5, s. 67.

29 Sauerbier E., *Geschäftsbericht für 1936 der Ober- und Niederschlesischen Provinzial-Feuerwehrverbände*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1937, nr 19, s. 286–287.

w latach 1920–1933 Karl Voigt (Świdnica), 1933–1934 Kaiser (Wrocław) i 1934–1938 Ewald Sauerbier (Gogolin).

W 1938 r. ponownie połączono administracyjnie niemieckie Prowincje Górny i Dolny Śląsk w jedną Prowincję Śląsk. Dokonano także połączenia obu związków w jeden, pod nazwą Dolnośląsko-Górnośląski Prowincjalny Związek Straży Pożarnych. Związek podzielono 23 kwietnia 1938 r. na 9 okręgów, w których funkcjonowały następujące związki powiatowe:

- 1) Wrocław-Miasto, Wrocław-Wieś, Środa Śląska, Wołów, Trzebnica i Góra Śląska;
- 2) Brzeg-Miasto, Brzeg-Wieś, Oleśnica, Syców, Namysłów, Oława, Strzelin;
- 3) Wałbrzych-Miasto, Wałbrzych-Wieś, Bystrzyca Kłodzka, Kłodzko, Ząbkowice Śląskie, Dzierżoniów, Świdnica-Miasto, Świdnica-Wieś;
- 4) Jelenia Góra-Miasto, Jelenia Góra-Wieś, Lwówek Śląski, Kamienna Góra, Jawor, Złotoryja, Legnica-Miasto, Legnica-Wieś;
- 5) Bolesławiec, Szprotawa, Zielona Góra, Koźuchów, Głogów-Miasto, Głogów-Wieś, Lubin;
- 6) Hoyerswerda, Lubań, Zgorzelec-Miasto, Zgorzelec-Wieś;
- 7) Niemodlin, Opole-Miasto, Opole-Wieś, Kluczbork, Olesno, Dobrodzień;
- 8) Grodków, Nysa-Miasto, Nysa-Wieś, Prudnik, Koźle, Głubczyce, Racibórz-Miasto, Racibórz-Wieś;
- 9) Strzelce Opolskie, Gliwice, Zabrze, Bytom-Miasto, Bytom-Wieś³⁰.

W dniach 5–7 sierpnia 1938 r., po ponownym połączeniu obu związków, odbył się I Prowincjalny Zjazd działaczy śląskiego pożarnictwa w Legnicy. Jak się okazało był to ostatni zjazd zorganizowany w tej formie na Śląsku do 1945 r. Do związku należało 82 600 członków. Na początku 1939 r. liczba czynnych członków osiągnęła 84 145³¹.

Przełomowym aktem prawnym dla pożarnictwa w hitlerowskich Niemczech była ustawa o pożarnictwie z 23 listopada 1938 r., która włączyła straże pożarne w strukturę policji. Dokonano zmiany nazewnictwa. Zawodowe straże pożarne przyjęły nazwę Policja Ogniowa (Feuerschutzpolizei), a ochotnicze straże pożarne nazwano Policyjnymi Oddziałami Pomocniczymi (Hilfspolizeitruppen)³². Ustawa nakazywała rozwiązanie związków strażackich na wszystkich szczeblach na terenie Niemiec. Przesłanką

30 *Die 9 Bezirke der Provinz Schlesien in Feuerlöschwesen*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1938, nr 12, s. 557.

31 *Tag der deutschen Polizei*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1939, nr 4, s. 53.

32 *Gesetzliche Neuordnung des Feuerlöschwesens*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1938, nr 23, s. 721–722.

do wejścia w życie ustawy był wzrost zagrożenia nowoczesnymi środkami bojowymi, tj. bombardowaniami lotnictwa i użyciem broni gazowej. Straże pożarne, jako wyszkolone i umundurowane jednostki, włączono tym sposobem w system obrony państwa, a funkcjonowanie poddano zasadzie wodzostwa *Führerprinzip* i ujednolicenia *Gleichschaltung*, realizowanych w Niemczech na niwie społecznej, politycznej i instytucjonalnej. Sprawami straży ochotniczych zarządzał komendant krajowy (Landesführer). Na szczeblu prowincji był nim komendant odcinka (Abschnittsführer lub Provinzial-Feuerwehrführer), na szczeblu rejencji – komendant obwodowy (Bezirksführer) i powiatu – komendant powiatowy (Kreisführer). W ten sposób ochotnicze straże pożarne, pozbawione jakiegokolwiek autonomii, scalono w hierarchiczną, zorganizowaną na wzór wojskowy strukturę, opartą na istniejącym podziale administracyjnym³³.

Podsumowanie

Założony w 1863 r. Prowincjalny Związek Straży Pożarnych Śląska należał do najstarszych w Europie. Do największych sukcesów należało organizowanie regularnych zjazdów, opracowanie jednolitego regulaminu ćwiczeń, organizowane zawodów, pozyskiwane funduszy od Towarzystw Ubezpieczeniowych, założenie szkoły pożarniczej w Wałbrzychu i wydawanie od 1907 r. periodyku „Schlesische Feuerwehrzeitung” („Śląska gazeta strażacka”). Zasłużonym działaczem był Johannes Hellmann, zwany „ojcem śląskiego pożarnictwa”. Za jego kadencji rozbudowano struktury związku o oddziały powiatowe, a liczba straży pożarnych wzrosła kilkukrotnie. W artykule dokonano analizy przeobrażeń w strukturze związku, zachodzących na skutek zmian administracyjnych oraz analizy rozwoju tamtejszego pożarnictwa w oparciu o dane statystyczne, a także reorganizacji śląskiego pożarnictwa, przeprowadzonego po przejęciu władzy przez hitlerowców.

Literatura

- [1] Atzmanninger G., Nebenführer E., *Die Geschichte des Turnens im deutschsprachigen Raum* [w:] *Feuerwehr und Turnbewegung*, Schinnerl A. (red.). Wydawnictwo

---

33 Bębniak G., *Ordnungspolizei zamiast straży pożarnej* [w:] Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, nr 6–7, W. Bułhak (red.), wyd. IPN, Warszawa 2004, s. 53.

- Internationale Arbeitsgemeinschaft für Feuerwehr – und Brandschutzgeschichte im CTIF, Přebyslav 2011.
- [2] Bębniak G., *Ordnungspolizei zamiast straży pożarnej* [w:] Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, nr 6–7, W. Bułhak (red.), Wydawnictwo IPN, Warszawa 2004.
- [3] Czapliński M., *Śląsk od pierwszej po koniec drugiej wojny światowej (1918–1945)* [w:] *Historia Śląska*, M. Czapliński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- [4] Czapliński M., *Niemiecki Śląsk po podziale w Republice Weimarskiej. Prowincja górnośląska* [w:] *Historia Śląska*, M. Czapliński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- [5] Ewald G., *Die Geschichte der Feuerspritze bis 1945*, Motorbuch-Verlag, Stuttgart 1978.
- [6] Hellmann J., *Festschrift zur Feier des 50jährigen Bestehens des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens in Schweidnitz im September 1913*, Neisse 1913.
- [7] Körting G., *Oberschlesien, Erinnerungen an die Feuerwehr*, Deutsches Feuerwehrmuseum, Fulda 1991 (praca w maszynopisie).
- [8] Magirus C.D., *Das Feuerlöschwesen in allen seinen Theilen*, Selbstverlag des Verfassers, Ulm 1877.
- [9] Metzger R., *150 Jahre Metz Feuerwehrgeräte*, Concordia Verlag, Bühl 1992.
- [10] Schamberger R., *Der Deutsche Feuerwehrverband* [w:] *Entstehung und Entwicklung der Feuerwehr-Verbände*, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Feuerwehr – und Brandschutzgeschichte im CTIF, Varaždin 2010.

Czasopisma

- [1] Hämel A., *Johannes, Joseph, Konrad Hellmann*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1924, nr 19.
- [2] Hämel E., *Kurze Geschichte des Provinzial Feuerwehrverbandes*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1933, nr 13.
- [3] *Verhandlungsniederschrift über die Sitzung anlässlich des ordentlichen Feuerwehertages des Verbandes der Feuerwehren Schlesiens am 5 Januar 1928*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1928, nr 2.
- [4] *Feuerwehrfachschule in Weißstein Kreis Waldenburg in Schlesien*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1929, nr 21.
- [5] *Bekanntmachungen und Mitteilungen*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1935, nr 3.
- [6] *Mitgliederversammlung der Provinzial-Feuerwehrverbände*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1936, nr 5.

- [7] *Sauerbier E., Geschäftsbericht für 1936 der Ober – und Niedeschlesischen Provinzial-Feuerwehrverbände*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1937, nr 19.
- [8] *Die 9 Bezirke der Provinz Schlesien in Feuerlöschwesen*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1938, nr 12.
- [9] *Tag der deutschen Polizei*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1939, nr 4.
- [10] *Gesetzliche Neuordnung des Feuerlöschwesens*, „Schlesische Feuerwehrzeitung“ 1938, nr 23.

Źródła archiwalne

- [1] Archiwum Państwowe Katowice, zespół: – Akta Miasta Chorzów, sygn.: 426, 3014

Inne

- [1] *Berichte des Ausschusses des Provinzial-Verbandes der Feuerwehren Schlesiens, Neisse*. (Sprawozdania Komisji Prowincjalnego Związku Straży Pożarnych Śląska za lata 1902–1912).
- [2] *Festschrift zum 25jährigen Jubelfeste des Feuer-Rettungsvereins, Breslau* 1869.